

1. (6-7 hét) Leíró statisztikák, statisztikai alapfogalmak, becslések (maximum likelihood, momentum)

Elmélet

Definíció (Minta). $X_1, \dots, X_n$ valószínűségi változó sorozat. A továbbiakban feltesszük, hogy függetlenek és azonos eloszlásúak. Realizációja: $x_1, \dots, x_n$

Definíció (Statisztika). A minta valamely függvénye, pl.:

Mintaátlag v. átlag: $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$

Tapasztalati szórás: $S_n = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}$

Korrigált tapasztalati szórás: $S_n^* = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}$

Szórási együttható (vagy relatív szórás): $V = \frac{S_n}{\bar{X}} = \frac{S_n}{\bar{X}} 100\%$ (az átlagtól való átlagos eltérés százalékban)
/megjegyzés: lehet a korrigált tapasztalati szórással is számolni/

k-adik tapasztalati momentum ($k \geq 1, k \in \mathbb{Z}$): $m_k = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i^k$

Tapasztalati módusz: a legtöbbször előforduló érték

Rendezett minta: $X_1^* \leq \dots \leq X_n^*$ a mintaelemek nem csökkenő sorrendben

Tapasztalati medián: $X_{\frac{n+1}{2}}^*$, ha n páratlan és $\frac{X_{\frac{n}{2}}^* + X_{\frac{n}{2}+1}^*}{2}$, ha n páros

Terjedelem: $R = X_n^* - X_1^*$ (legnagyobb – legkisebb mintaelem)

z-kvantilis: $q_z = \inf\{x : F(x) \geq z\}$. Ha F invertálható, akkor $q_z = F^{-1}(z)$.

Tapasztalati z-kvantilis: q_z értelmezése: a mintaelemek z -ed része legfeljebb a q_z , $(1-z)$ -ed része pedig legalább a q_z értéket veszi fel ($0 < z < 1$); sokféleképpen számolható, pl. interpolációs módszerrel: először megállapítjuk a sorszámot: $(n+1)z = e + t$ (e : egészrész, t : törtrész), majd kiszámoljuk a z -kvantilist: $q_z = X_e^* + t(X_{e+1}^* - X_e^*)$.

Kvartilisek: Speciális kvartilisek, alsó (vagy első) kvantilis: $Q_1 = q_{\frac{1}{4}}$,
medián: $Q_2 = q_{\frac{1}{2}}$,
felső (vagy harmadik) kvantilis: $Q_3 = q_{\frac{3}{4}}$

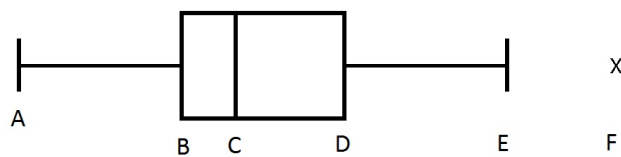
Interkvantilis terjedelem: $IQR = q_{\frac{3}{4}} - q_{\frac{1}{4}} = Q_3 - Q_1$

Tapasztalati eloszlásfüggvény: $F_n(x) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n I(X_i < x)$

ahol $I(X_i < x) = \begin{cases} 1 & \text{ha } X_i < x \\ 0 & \text{ha } X_i \geq x \end{cases}$ indikátor függvény

Tétel (Glivenko-Cantelli). Az $F_n(x)$ tapasztalati eloszlásfüggvény és az $F(x)$ elméleti eloszlásfüggvény közötti eltérés maximuma 1 valószínűséggel 0-hoz konvergál, ami azt jelenti, hogy elég nagy minta esetén $F_n(x)$ értéke minden x -re tetszőlegesen közel van $F(x)$ értékéhez és n -et növelve mindenütt annak közelében marad.

Definíció (Boxplot).

$A = \max\{x_1^*, Q_1 - 1,5 \cdot IQR\}$, $B = Q_1$, $C = Q_2$, $D = Q_3$, $E = \min\{x_n^*, Q_3 + 1,5 \cdot IQR\}$
F: kieső értékek, azokat rünetjük fel pontokként, amik A-n vagy E-n kívülre esnek

Legyenek $X_1, X_2, \dots, X_n$ független, azonos eloszlású valószínűségi változók (minta) egy ϑ paraméterrel és legyen $\mathbf{X} = (X_1, X_2, \dots, X_n)$. A becslés a minta eloszlásának ismeretlen paraméterét közelíti a minta segítségével.

Definíció (Torzítatlan becslés). A ϑ valós paraméter $T(\mathbf{X})$ becslése torzítatlan, ha $E(T(\mathbf{X})) = \vartheta$ minden ϑ paraméterértékre.

Definíció (Likelihood függvény). $L(\vartheta; \mathbf{x}) = f_{\vartheta}(\mathbf{x}) = \prod_{i=1}^n f_{\vartheta}(x_i)$, ha az eloszlás abszolút folytonos

$$L(\vartheta; \mathbf{x}) = P_{\vartheta}(\mathbf{X} = \mathbf{x}) = \prod_{i=1}^n P_{\vartheta}(X_i = x_i), \text{ ha az eloszlás diszkrét}$$

Definíció (Log-likelihood függvény). $l(\vartheta; \mathbf{x}) = \ln(L(\vartheta; \mathbf{x}))$

Paraméterbecslési módszerek:

Maximum likelihood módszer (ML-módszer):

Azt a paraméterértéket keressük, ahol a likelihood függvény a legnagyobb értéket veszi fel (azaz diszkrét esetben az ismeretlen paraméter azon értéket keressük, amely mellett a bekövetkezett eredmény maximális valószínűségű): $\max_{\vartheta} L(\vartheta; \mathbf{x})$. Ez nyilván megegyezik azzal a paraméterértékkel, ahol a log-likelihood függvény veszi fel a legnagyobb értéket, azaz: $\max_{\vartheta} l(\vartheta; \mathbf{x})$.

Amennyiben a függvény deriválható ϑ szerint, akkor a maximumot kereshetjük a szokásos módon, a deriváltak segítségével, azonban a feladatunkat jelentősen megnehezíti, hogy olyan n -szeres szorzatot kellene deriválni, amelyeknek minden tagjában ott van az a változó, ami szerint deriválnunk kellene. Ezért likelihood függvény helyett a log-likelihood függvény maximumhelyét keressük.

Ha ϑ 1 dimenziós, akkor $\partial_{\vartheta} l(\vartheta, \mathbf{x}) = 0$, míg ha $\vartheta = (\vartheta_1, \dots, \vartheta_p)$ p dimenziós, akkor $\partial_{\vartheta_i} l(\vartheta, \mathbf{x}) = 0$ megoldásából kapjuk a becslést. (A második deriváltak segítségével ellenőrizzük, hogy valóban maximum.)

Tétel (ML-becslés invariáns tulajdonsága). Ha ϑ ML-becslése $\hat{\vartheta}$, akkor tetszőleges g függvény esetén $g(\vartheta)$ ML-becslése $g(\hat{\vartheta})$.

Momentum módszer:

A mintából számítható tapasztalati momentumokat ($m_i := \frac{1}{n} \sum_j x_j^i$) egyenlővé tesszük az elméleti momentumokkal ($M_i(\vartheta) := E_{\vartheta} X^i$), mégpedig annyit, amennyiből a paramétereket meg tudjuk határozni. p darab ismeretlen paraméter esetén tipikusan p ismeretlenes egyenletrendszert oldunk meg ϑ -ra: $M_1(\vartheta) = m_1, \dots, M_p(\vartheta) = m_p$ (megjegyzés: $m_1 = \bar{x}$)

Feladatok

1.1. Feladat. Legyen $X_1, \dots, X_n$ független, azonos eloszlású valószínűségi változók m várható értékkel. Célunk az ismeretlen m paraméter becslése. Tekintsük az alábbi statisztikákat és állapítsuk meg, hogy melyek torzítatlanok! Amelyik nem torzítatlan, hogyan tudnánk torzítatlanná tenni?

$$T_1(\mathbf{X}) = X_8, \quad T_2(\mathbf{X}) = \frac{X_9 + X_{19}}{9}, \quad T_3(\mathbf{X}) = \bar{X}$$

Megoldás

$E(T_1(\mathbf{X})) = E(X_8) = m$, így T_1 torzítatlan

$E(T_2(\mathbf{X})) = E\left(\frac{X_9 + X_{19}}{9}\right) = \frac{E(X_9) + E(X_{19})}{9} = \frac{2m}{9}$, így T_2 nem torzítatlan, viszont $\frac{9}{2}T_2$ már igen

$E(T_3(\mathbf{X})) = E(\bar{X}) = E\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n E(X_i)\right) = m$, így T_3 torzítatlan

1.2. Feladat. Adjon torzítatlan becslést a független, azonos $E[0, \vartheta]$ eloszlású $X_1, \dots, X_n$ minta ϑ paraméterére a mintaátlag segítségével!

Megoldás

Mivel $X_1, \dots, X_n \sim E[0, \vartheta]$, így $E(X_i) = \frac{\vartheta}{2}$. Ekkor $E(\bar{X}) = \frac{1}{n} E(\sum_{i=1}^n X_i) = \frac{n}{n} E(X_1) = \frac{\vartheta}{2}$, tehát $E(2\bar{X}) = \vartheta$, vagyis $2\bar{X}$ torzítatlan becslése ϑ -nak.

1.3. Feladat. Legyen az alábbi gyakorisági tábla egy 20 elemű minta, a következő diszkrét eloszlásból:
 $P(X_i = -1) = c, P(X_i = 1) = 3c, P(X_i = 2) = 1 - 4c$ ($i = 1, \dots, 20$ és c az ismeretlen paraméter, $0 < c < \frac{1}{4}$).

érték	-1	1	2
gyakoriság	4	10	6

Határozza meg c ML-becslését és c becslését a momentum módszerrel!

Megoldás

c ML-becslése:

$$L(c, \mathbf{x}) = P(X_1 = x_1, \dots, X_{20} = x_{20}) = c^4(3c)^{10}(1 - 4c)^6$$

$$\ln L(c, \mathbf{x}) = 4 \ln(c) + 10 \ln(3c) + 6 \ln(1 - 4c)$$

$$(\ln L(c, \mathbf{x}))'_c = \frac{4}{c} + \frac{10}{c} - \frac{6 \cdot 4}{1 - 4c}$$

Átrendezve a $(\ln L(c, \mathbf{x}))'_c = 0$ egyenletet, kapjuk, hogy

$$\begin{aligned} \frac{14}{c} - \frac{24}{1 - 4c} &= 0 \\ 14(1 - 4c) - 24c &= 0 \\ 14 &= 80c \end{aligned}$$

így $\hat{c} = \frac{7}{40} = \frac{21}{120}$. Ez valóban maximum, mivel $(\ln L(c, \mathbf{x}))''_c$ -t kiértékelve a $\hat{c}$ helyen $(\ln L(c, \mathbf{x}))''_c = -\frac{14}{c^2} - \frac{96}{(1 - 4c)^2} < 0$.

c becslése momentum-módszerrel:

$$M_1(c) = EX = -1 \cdot c + 1 \cdot 3c + 2 \cdot (1 - 4c) = 2 - 6c, \quad m_1 = \frac{1}{20}(-1 \cdot 4 + 1 \cdot 10 + 2 \cdot 6) = 0,9$$

így az $M_1(c) = m_1$ egyenletet c -re megoldva kapjuk, hogy $\hat{c} = \frac{2 - 0,9}{6} = \frac{11}{60} = \frac{22}{120}$

Megjegyzés: Két különböző módszerrel különböző becslést kaptunk c -re, ami nem hiba, hanem a statisztikai módszerek sajátossága.

1.4. Feladat. Legyenek $X_1, X_2, \dots, X_n$ független azonos eloszlású valószínűségi változók az alábbi eloszlásokból. Számolja ki az ismeretlen paraméter ML-becslését!

- a) $Bin(m, p)$ binomiális eloszlás, ahol $m \in \mathbb{N}$ adott és p a paraméter
 b) $Exp(\lambda)$ exponenciális eloszlás
 c) $N(\mu, \sigma^2)$ normális eloszlás, ahol $\sigma \in \mathbb{N}$ adott és μ a paraméter

Megoldás

a)

$$L(m, p; \mathbf{x}) = \prod_{k=1}^n \binom{m}{x_k} p^{x_k} (1 - p)^{m - x_k} \quad (x_k = 0, 1, \dots, m)$$

$$\ln L(m, p; \mathbf{x}) = \sum_{k=1}^n \ln \binom{m}{x_k} + \ln p \sum_{k=1}^n x_k + \ln(1 - p) \sum_{k=1}^n (m - x_k)$$

$$(\ln L(m, p; \mathbf{x}))'_p = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^n x_k + \frac{-1}{1 - p} \sum_{k=1}^n (m - x_k) = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^n x_k + \frac{-1}{1 - p} \left(nm - \sum_{k=1}^n x_k \right) = \frac{1}{p} n\bar{x} + \frac{-1}{1 - p} (nm - n\bar{x})$$

Átrendezve a $(\ln L(m, p; \mathbf{x}))'_p = 0$ egyenletet, kapjuk, hogy

$$\begin{aligned} \frac{1}{p} n\bar{x} + \frac{-1}{1 - p} (nm - n\bar{x}) &= 0 \\ \frac{\bar{x}}{p} - \frac{m - \bar{x}}{1 - p} &= 0 \\ \bar{x} - p\bar{x} - pm + p\bar{x} &= 0 \end{aligned}$$

így $\hat{p} = \frac{\bar{X}}{m}$. Ez valóban maximum, mivel $(\ln L(m, p))''_p$ -t kiértékelve a $\hat{p}$ helyen $(\ln L(m, p; \mathbf{x}))''_p = \frac{-n\bar{x}}{p^2} + \frac{-n(m-\bar{x})}{(1-p)^2} = -n \left(\frac{\bar{x}}{p^2} + \frac{m-\bar{x}}{(1-p)^2} \right) < 0$.

b)

$$L(\lambda; \mathbf{x}) = \prod_{k=1}^n \lambda e^{-\lambda x_k} \quad (x_k > 0)$$

$$\ln L(\lambda; \mathbf{x}) = \sum_{k=1}^n \ln \lambda e^{-\lambda x_k} = \sum_{k=1}^n \ln \lambda + \sum_{k=1}^n \ln e^{-\lambda x_k} = n \ln \lambda - \lambda \sum_{k=1}^n x_k = n \ln \lambda - \lambda n \bar{x}$$

$$(\ln L(\lambda; \mathbf{x}))'_\lambda = \frac{n}{\lambda} - \sum_{k=1}^n x_k = \frac{n}{\lambda} - n\bar{x}$$

Átrendezve a $(\ln L(\lambda; \mathbf{x}))'_\lambda = 0$ egyenletet, kapjuk, hogy $\hat{\lambda} = \frac{1}{X}$. Ez valóban maximum, mivel $(\ln L(\lambda))''_\lambda = -\frac{n}{\lambda^2} < 0$.

c)

$$L(\mu, \sigma^2; \mathbf{x}) = \prod_{k=1}^n \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}} e^{-\frac{(x_i-\mu)^2}{2\sigma^2}} = \left(\frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}} \right)^n e^{-\frac{1}{2\sigma^2} \sum_{k=1}^n (x_i-\mu)^2}$$

$$\ln L(\mu, \sigma^2; \mathbf{x}) = -\frac{n}{2} \ln 2\pi - \frac{n}{2} \ln \sigma^2 - \frac{1}{2\sigma^2} \sum_{k=1}^n (x_i - \mu)^2$$

$$(\ln L(\mu, \sigma^2; \mathbf{x}))'_\mu = -\frac{1}{2\sigma^2} (-2) \sum_{k=1}^n (x_i - \mu)$$

Átrendezve a $(\ln L(\mu, \sigma^2; \mathbf{x}))'_\mu = 0$ egyenletet, kapjuk, hogy $\hat{\mu} = \frac{\sum_{k=1}^n X_i}{n} = \bar{X}$. Ez valóban maximum, mivel $(\ln L(\mu, \sigma^2; \mathbf{x}))''_\mu = -\frac{n}{\sigma^2} < 0$.

1.5. Feladat. Határozza meg az ismeretlen paraméter ML-becslését, ha a minta $E[a, 1]$ eloszlású!

Megoldás

A paraméter függvényében nem deriválható a likelihood függvény (ugrik):

$$\begin{aligned} L(a; \mathbf{x}) &= \prod_{i=1}^n \frac{1}{1-a} I(a \leq x_i \leq 1) = \frac{1}{(1-a)^n} I(a \leq x_1, x_2, \dots, x_n \leq 1) = \\ &= \frac{1}{(1-a)^n} I(a \leq x_1^* \leq \dots \leq x_n^* \leq 1) = \frac{1}{(1-a)^n} I(a \leq x_1^*) I(x_n^* \leq 1) \end{aligned}$$

Az $I(a \leq x_1^*) I(x_n^* \leq 1)$ rész 0 vagy 1 lehet, tehát úgy kell megválasztani a paramétereiket, hogy 1 legyen: $a \leq x_1^*$ és $x_n^* \leq 1$ teljesüljön. Mivel a $(-\infty, x_1^*]$ intervallumon az $\frac{1}{(1-a)^n}$ függvény maximuma az $a = x_1^*$ pontban van, így $\hat{a} = X_1^*$.

1.6. Feladat. Legyenek $X_1, X_2, \dots, X_n$ független azonos $E[a, b]$ eloszlású valószínűségi változók. Számolja ki az ismeretlen paraméterek becslését a momentum módszerrel!

Megoldás

$$M_1(a, b) = E(X) = \frac{a+b}{2}, \quad m_1 = \bar{x}$$

$$M_2(a, b) = E(X^2) = D^2(X) + E(X)^2 = \frac{(b-a)^2}{12} + \left(\frac{a+b}{2}\right)^2, \quad m_2 = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n x_k^2$$

Így $M_1(a, b) = m_1$ és $M_2(a, b) = m_2$ -ből kapjuk, hogy

$$\frac{a+b}{2} = m_1$$

$$\frac{(b-a)^2}{12} + \left(\frac{a+b}{2}\right)^2 = m_2$$

és ezt oldjuk meg a, b -re, először m_1 és m_2 -vel kifejezve. Átrendezve a fenti adja, hogy $\frac{(b-a)^2}{12} = m_2 - m_1^2$, így

$$b - a = \sqrt{12(m_2 - m_1^2)}$$

$$b + a = 2m_1.$$

Ezeket összeadva kapjuk, hogy $b = m_1 + \sqrt{3(m_2 - m_1^2)}$ és $a = m_1 - \sqrt{3(m_2 - m_1^2)}$. Azaz a paraméterek becslése a momentum módszerrel:

$$\hat{a} = \bar{X} - \sqrt{3 \left(\frac{1}{n} \sum_{k=1}^n X_k^2 - \bar{X}^2 \right)} = \bar{X} - \sqrt{3} S_n \quad \text{és} \quad \hat{b} = \bar{X} + \sqrt{3 \left(\frac{1}{n} \sum_{k=1}^n X_k^2 - \bar{X}^2 \right)} = \bar{X} + \sqrt{3} S_n$$